

Микола Олійник,
кандидат історичних наук,
завідувач кафедри
історії та країнознавства
Хмельницького національного університету

РЕЛІГІЙНО-КОНФЕСІЙНА СИТУАЦІЯ В ЗАХІДНИХ РАЙОНАХ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ЗА МАТЕРІАЛАМИ “ОПISУ ПРОСКУРІВСЬКОЇ ОКРУГИ 1930 Р.”

На основі аналізу “Опису Проскурівської округи 1930 р.” досліджуються особливості політики радянської влади щодо Церкви в 20-ті роки ХХ ст. на Поділлі, простежується її зв'язок з антиселянським спрямуванням діяльності радянської влади.

Ключові слова: тихонівщина, собор єпископів, синодали, автокефалісти, секти.

Складна сучасна релігійно-конфесійна ситуація в Україні своїм корінням значною мірою сягає в радянське минуле загалом і особливо в 20-ті роки. Саме тоді компартійна влада спровокувала й організувала численні розколи в середовищі Російської Православної Церкви, тотальним терором змусила “самоліквідуватись” Українську Автокефальну Православну Церкву, перетворила в одіозну страшилку для багатьох поколінь радянських і пострадянських людей адвентистів 7-го дня, баптистів та інших “сектантів”. Відтак цілком природним є науковий інтерес до вивчення різних сторін політики радянської влади щодо Церкви в 20-х роках минулого століття як в Україні, так і на Поділлі зокрема. Серед численних праць, у яких розглядаються різні аспекти цієї проблеми, виділимо роботи подолян О. Галамая [1], П. Григорчука і Н. Кузьмінець [2], В. Єленського [4], А. Зінченка [5], О. Коляструка [6], О. Логінова [7], І. Мельничука [8], В. Нестеренка [9], П. Слободянюка [10]. Водночас написання узагальнювальних робіт ще чекає свого часу. Цьому сприятиме звернення авторів до ще не введенного в науковий обіг корпусу архівних джерел з фондів місцевих органів радянської влади. Саме тут сконцентрована інформація про їхню практичну діяльність, спрямовану на втілення в життя політики компартії щодо Церкви.

У цьому контексті, на думку автора, значний інтерес для дослідників становить “Опис Проскурівської округи 1930 р.” (Далі – “Опис...”). Він був підготовлений на виконання Директиви 2-го відділу штабу Української військової округи № 6/5/0068/І 1929 р. та Директиви союзного РНК від 25/VI-30 р. № 20577. Мабуть, саме цим пояснюється те, що документ складено російською мовою, хоч це суперечило тогочасній практиці україномовності офіційних документів органів влади.

Як зазначено на титульній сторінці справи, “Опис...” укладений Проскурівським окружним виконавчим комітетом. Проте своїм змістом він охоплює територію не лише Проскурівської, а й Кам'янець-Подільської округи, які були створені в ході адміністративно-територіальної реформи 1923 р. в західній частині Подільської губернії. І хоч у 1925 р. саму губернію, а в 1930 р. округи ліквідували,

залишивши на цих теренах 27 районів, проте через складність політичної ситуації, зумовлену колективізацією, на практиці скасували тільки частину з них. Зокрема, Кам'янець-Подільську округу об'єднали з Проскурівською з центром у Проскурові. Перенесення центру об'єднаної округи із ще недавно губерньського міста до невеличкого, в минулому повітового містечка можна пояснити лише розмахом антирадянських настроїв у Кам'янці-Подільському. Так, за даними оперативного обліку, «контрреволюційних елементів» у Кам'янецькому районі було найбільше серед усіх районів Проскурівської округи. А саме: “по польшпигунству – 78 осіб, румунс. шпигунству – 31 осіб, білої контрреволюції – 43, української контрреволюції – 130” [3, арк. 18 зв.]

У розділі “Політичний стан округи” вміщено досить детальний опис релігійно-конфесійної ситуації в кожному з районів округи. Йдеться про це виключно в контексті оцінки антирадянських настроїв і виступів селян та інтелігенції. Увага акцентується на численних проявах “петлюрівщини” в окрузі. На підтвердження цього наводяться дані, що в Дунаєвецькому районі в 1929 р. було заарештовано 22 особи за підозрою в причетності до діяльності СВУ. Особливо при цьому підкреслювалося не лише їхнє петлюрівське минуле, а й те, що всі заарештовані є прихильниками Автокефальної Церкви, належать до кваліфікованої інтелігенції (лікарі, вчителі) та проводять свою “антирадянську роботу через автокефальну церкву” [3, арк. 15 зв.]. Крім того, вказувалося на істотний вплив УАПЦ у селах Черча та Грицьків Смотрицького району [3, арк. 26].

З тривогою автори “Опису...” повідомляли, що “з релігійних течій значну діяльність розвивають реакційні елементи” – тихонівці [3, арк. 25–26], тобто прихильники патріарха Тихона, яких радянська влада офіційно визнавала своїми ворогами, оскільки ті виступали проти її політики. Зазначалося, що найактивніші їхні парафії розташовані в селах Адамівка, Зіньків, Покутинці, Охрімівці Зіньківського району [3, арк. 17 зв.], Проскурівка – Солобківського [3, арк. 26], Цикова – Смотрицького [3, арк. 26]. Як не дивно, до “реакційних елементів” було віднесено парафії синодальної або “обновленської” Церкви, хоч офіційно вона визнавалася радянською владою та заявляла про свою лояльність до неї. В “Описі...” стверджується, що особливо помітною діяльність “синодального угруповання” була в Новій Ушиці [3, арк. 23 зв.], а також у с. Карачківці Смотрицького району [3, арк. 26.]. Воно домінувало також у Купинському районі [3, арк. 19 зв.].

До “реакційних елементів” “Опис...” відносить і громади соборно-єпископської Церкви – Української Православної Автокефальної Церкви або ж БОПУПАЦ (Братське об'єднання парафій УПАЦ), яка відстоювала ідеї автокефалії Української Церкви, національного реформування на засадах канонічності в лоні Російської Православної Церкви. Тут їх називають “церковним угрупованням “собор-єпископів” і підкреслюють, що воно “проводить свою діяльність головним чином і майже виключно в Солобковецькому районі”, переважно в “селах Глушківці, Польний-Мукарів і Солобківці” [3, арк. 25]. Необхідно зауважити, що всі названі села в 1921–1922 рр. були охоплені селянськими повстаннями проти радянської влади [3, арк. 13 зв.–36 зв.].

Досить детально “Опис...” зупиняється на характеристиці взаємозв'язку етнічного складу населення з тією чи іншою Церквою. Зокрема, наголошувалося:

“Сильно розвинутий релігійний рух серед українців і німців, є представники всіх релігійних течій і сект, які розвивають досить значну роботу” [3, арк. 16 зв.].

Зважаючи на те, що другою за чисельністю групою серед населення Поділля були етнічні поляки [3, арк. 2 зв.–12 зв.], “Опис...” повідомляє і про релігійну ситуацію серед них. Зверталась увага на те, що “розпорошеність по ряду районів польського населення та наявність серед нього релігійного фанатизму слугує причиною постійних зіткнень місцевої влади з релігійно-налаштованим, організованим римо-католицьким духовенством в гуртки – ружанців і терціарів” [3, арк. 15 зв.–16 зв.]. Конкретизувати цю тезу дозволяє опис релігійної ситуації в Деражнянському районі: “В селах, де більша кількість нараховується польського населення (м. Деражня, Яблунівка, Галузенці, Полтухи й хут. Шарецькі), інтенсивну діяльність розвинули польськореігійні гуртки – ружанці й терціари” [3, арк. 15 зв.]. Як виняток, в “Описі...” згадується прізвище найбільш небезпечного для влади ксьондза Матушевича з Деражні. За «створення в районі великої кількості гуртків “терціар” та “ружанців” і міцного костельного активу, вчинення протидії господарськополітичним кампаніям на селі» він був ув’язнений на Соловки на 10 років [3, арк. 15 зв.–16 зв.]. Особливо підкреслювалося, що “гуртки ружанців і терціарів виховують польське населення в національно-шовіністичному дусі” [3, арк. 33]. Зазначимо, що йдеться про прикордонні райони з Польщею, яку компартійна пропаганда подавала як злісного ворога трудящих, що тільки і мріє, щоб знищити “першу в світі державу робітників і селян”. Влада не забула, як у 1920 р. з «підбуреного ксьондзами» “польського населення с. Крачки і м. Миколаєва (Чорноострівського району) було виділено делегацію, яка спробувала піти в Польщу із заявою про свої симпатії та бажання прийняти польське підданство” [3, арк. 33]. Відтак активна антирелігійна робота поєднувалася з пропагандою, спрямованою проти “білополяків”. Коли ж «у період виселення куркульства [...] в селі Немиринці (Фельштинського району) релігійно-налаштовані польські маси під керівництвом осіб, які діяли по завданнях із-за кордону, влаштували “хресний хід”, з хоругвами та хрестами, всім селом намагаючись перейти на польбик з метою – “порятунку від Радвлади” [3, арк. 34], влада вдалася до відкритого терору, як у випадку з ксьондзом Матушевичем.

Ще однією, хоч і не численною, але впливовою етнічною групою на Поділлі були росіяни-старовіри. “Опис...” характеризує їхню Церкву як секту старообрядців, яка має вірних у селах Петраші-Російські Зінківського району, Пилипи-Хребтіївські Ново-Ушицького району [3, арк. 17 зв., 23 зв.].

Про етнічну належність вірних інших “сект” в “Описі...” дані відсутні. Але необхідно звернути увагу на те, що в цьому документі розрізняють громади євангельських християн, баптистів і п’ятидесятників. Проте всі ці протестантські конфесії в документі названо “сектами”. «Опис...» частково деталізує їхнє розміщення на теренах округи. Зокрема стверджується, що “в Ново-Ушицькому районі сильно розвинутий релігійний рух і діяльність сект євангельських християн у с.с. Стружка та Івашківці” [3, арк. 23 зв.], а в Солобоковецькому районі «посилена діяльність проводять “євангельські християни» в с. Савинцях» [3, арк. 26]. До речі, саме в Савинцях у 1921 р. відбулось одне з найбільших повстань проти радянської влади на Поділлі [3, арк. 25].

Безперечно цінною є інформація про те, в Купинському районі в с. Карабчієв розташовувався “окружний центр сектантів-баптистів проповідників” [3, арк. 19 зв.] і що в Смотрицькому районі їхній осередок був у с. Антонівці [3, арк. 26].

Привертає увагу те, що інформуючи замовника про наявність у Чорноострівському районі “міцного гнізда п'ятидесятників-трясунів”, “Опис...” розкриває суть їхньої “антирадянської діяльності”, яка «йде по шляху агітації за відмову від служби в військах, непокорі владі на тій підставі, що “не можна служити двом панам, потрібно служити одному богу” тощо» [3, арк. 33].

Найбільш наочну інформацію (хоч і не повну – через брак даних стосовно ряду районів) про релігійно-конфесійну ситуацію в Проскурівській окрузі станом на початок 1930 р. дає оперативний облік «контрреволюційних елементів по районах у розрізі церков і сект». На їхній основі автором побудовано зведену таблицю [3, арк. 13 зв., 14 зв., 15 зв., 20 зв., 23, 24 зв., 25, 33].

Райони	Посеред єв. духовенства	Посеред тихонівців	Посеред синодальців	Посеред УАПЦ	Посеред собору єпископів	Посеред євангельськ их християн	Посеред баптистів	Посеред адвентистів 7-го дня	Посеред п'ятидесятн иків-трясунів	Посеред старообрядц ів
Вовковинецький	-	2	1	-	-	3	1	-	-	-
Городоцький	-	3	2	-	4	-	1	5	-	-
Деражнянський	-	6	3	2	-	7	-	-	-	-
Летичівський	2	8	-	-	-	-	-	2	-	1
Михалпільський	-	4	2	1	-	2	-	-	-	-
Меджибізький	-	6	4	1	-	2	-	-	-	-
м. Проскурів	3	6	46	11	5	30	6	22	6	1
Проскурівський	-	8	7	2	-	-	-	7	-	-
Старо- Синявський	-	-	4	-	-	2	-	-	-	-
Чорно- Острівський	-	-	4	2	-	2	-	-	-	-
Фельштинський	7	7	-	-	-	-	-	-	-	-
Ярмолинецький	3	-	5	-	-	5	2	1	-	-
Разом	15	50	78	19	9	53	10	37	6	2

Ці дані неспростовно свідчать про “рейтинг” «контрреволюційних елементів» серед різних релігійних конфесій.

Таким чином, викладене не лише підкреслює цінність “Опису Проскурівської округи 1930 р.” як джерела з вивчення релігійно-конфесійної ситуації в західних районах Подільської губернії, а й переконливо доводить, що жодна з конфесій, навіть та, яка прагнула бути лояльною до радянської влади, не уникла репресій, оскільки протиріччя між Церквою та компартійною владою полягали не в ступені лояльності, а мали засадничий характер. Влада не могла і не хотіла допустити, щоб хтось, крім неї, мав вплив на людей.

* Ружанці – молитовні об’єднання парафіян, що колективно та індивідуально здійснюють молитовні інтенції Розарію (цикл молитов до Богородиці). У “рубанець” чи “Живу Ружу” входило 15 мирян, серед яких обирали керівника – ізолятора. Він мав 15 іконок, які розділені на три частини. Кожна з частин, своєю чергою, розділена на п’ять. Перша частина називається Радісна (висвітлює народження Христа), друга частина – Скорботна (страждання, розп’яття Христа), третя частина – Хвалебна (Воскресіння та Вознесіння Христа). Гурток збирається раз на місяць для спільної молитви та для обміну іконок, до яких учасники моляться наступний місяць [11].

** Терціари (від лат. *tertius* – третій) – група активних і наближених до пастора віруючих, яка складала гурток “Об’єднання братів і сестер терціарів”, тобто монахів, котрі жили і діяли серед мирян [12].

ЛІТЕРАТУРА

1. Галамай О. Православ’я на Поділлі // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія. – Вип. 4. – Вінниця, 2002. – С. 94–98.
2. Григорчук П.С., Кузьмінець Н.П. Влада і православна церква на Поділлі в першій половині 20-х рр. XX ст. // Релігійне життя Поділля: Минуле і сучасне. До 1020-ліття хрещення Русі та 250-річчя Вінницького кафедрального Спасо-Преображенського собору. – Вінниця, 2008. – С. 100–103.
3. Державний архів Хмельницької області. – Ф. Р. 326. – Оп. 2. – Спр. 23.
4. Єленський В.С. Державно-церковні взаємини на Україні (1917–1930). – Київ, 1991.
5. Зінченко А.Л. Благовістя національного духу. Православна церква на Поділлі в першій третині XX ст. – Київ, 1993.
6. Коляструк О.А. З життя подільського священика (у 20-і рр. XX ст. за його листами) // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції / Ред. кол. Завальнюк О.М. (співголова), Войтенко В.І., Баженов Л.В. (відп. ред.) та ін. – Кам’янець-Подільський, 2007. – Т. 2. – С. 185–192.
7. Логінов О.В. Діяльність істино-православної церкви на Поділлі як релігійна форма опору селянства політиці радянської влади // Релігійне життя Поділля: Минуле і сучасне. До 1020-ліття хрещення Русі та 250-річчя Вінницького кафедрального Спасо-Преображенського собору. – Вінниця, 2008. – С. 129–135.
8. Мельничук І.П. Становище релігійних громад на Поділлі в 20-х рр. XX ст. (на матеріалах ДАВО) // Релігійне життя Поділля: Минуле і сучасне. До 1020-ліття хрещення Русі та 250-річчя Вінницького кафедрального Спасо-Преображенського собору. – Вінниця, 2008. – С. 310–314.

9. Нестеренко В.А. Єврейські релігійні громади на Поділлі в 20–30-ті роки XX ст. // Міжнаціональні відносини в контексті українського державотворення: історія і сучасність. – Кам'янець-Подільський, 2001. – С. 113–118.
10. Слободянюк П.Я. Українська церква: історія руїни і відродження. – Хмельницький, 2001.
11. Соціокультурна діяльність католиків Вінниччини за часів “войовничого атеїзму” // http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/.../sociokulturna%20diyalnist.pdf.
12. Стронський Г. Римо-католицький костьол в Україні у 20–30-ті роки XX ст. // Вісник Тернопільського державного технічного університету. – 1996. – № 1. – С. 77–86 // <http://www.dspace.tstu.edu.ua>.

SUMMARY

Mykola Oliynyk

Religious-confession situation in western regions of Podillya Province on the basis of ‘The Inventory of Proskuriv District of 1930’

Through analysis of ‘The Inventory of Proskuriv District of 1930’ the study is made on the religious-confession situation in western regions of Podillya in the 1920s; the link between this situation and the anti-village activities of the Soviet authorities is established.

Орлевич Ірина,

Старший науковий співробітник

Інституту українознавства

ім. І. Крип'якевича НАН України,

співробітник Львівського музею історії релігії

МІЖ ДУХОВНИМ ПАСТИРСТВОМ І ПОЛІТИКОЮ: О. ІВАН КОСТЕЦЬКИЙ В РУСОФІЛЬСЬКОМУ РУСІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ.

Проаналізовано діяльність священика-русофіла І. Костецького. Очоливши русофільську інституцію «Народний дім», він відіграв вагомую роль у русофільському русі ХІХ – початку ХХ століть.

Ключові слова: І. Костецький, русофільство, «Народний дім».

Іван Костецький народився 3 вересня 1844 р. у с. Борятині Судово-Вишнянського повіту, що на Галичині, в сім'ї землевласника Михайла Васильовича Костецького. Дід Івана Михайловича, послушником якогось василіанського монастиря – приїхав у село до родичів. Родичі Василя не схвалювали його життєвого вибору і фактично силоміць зробили його землевласником, купивши 16 моргів землі. Сини Василя - Михайло та Антон продовжили справу батька та стали землевласниками.

Михайло Васильович був двічі одруженим. Перший раз – із дочкою лісника, з якою мав п'ятеро дітей: Юрія, Марію, Івана, Антона і Стефана. Спочатку Іван з